

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

УДК 215

ВОЙТОВ БОГДАН ІВАНОВИЧ

**РЕЦЕПЦІЯ РЕНЕСАНСНИХ ІДЕЙ У РЕЛІГІЙНО-
ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ КАСІЯНА САКОВИЧА**

Спеціальність 09.00.01 – Релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Острог – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі культурології та філософії Національного університету «Острозька академія».

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Крالیук Петро Михайлович
завідувач кафедри держави і права
Національного університету
«Острозька академія»

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Шкрібляк Микола Васильович
завідувач кафедри культурології, релігієзнавства
та теології Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

кандидат філософських наук
Паславський Іван Васильович
провідний науковий співробітник відділу
історії середніх віків Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України.

Захист відбудеться 14 квітня 2020 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 48.125.01 у Національному університеті «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України (35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2).

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» (35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2).

Автореферат розіслано «12» березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, професор

 Павлюк В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для утвердження національної духовності, повноцінного розвитку сучасної української філософії велике значення має вивчення релігійно-філософської та просвітницької діяльності українських мислителів минулого, зокрема періоду кінця XVI – першої половини XVII ст., який Михайло Грушевський охарактеризував як перше українське національне відродження. Серед них помітною постаттю є Касіян Сакович (бл. 1578 – 1647), який намагався переносити здобутки європейської, зокрема ренесансної, культури на український ґрунт.

К. Саковичу належать знаний твір «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного», що є одним з кращих зразків силабічної поезії в українській літературі першої половини XVII ст. У цьому творі знайшли відображення ренесансні філософські ідеї, зокрема у ренесансному дусі трактувалося питання життя й смерті.

Саме К. Сакович був одним з перших мислителів, який на українському ґрунті намагався утвердити ідеї ренесансного аристотелізму. Він уклав і видав книги «Аристотелівські проблеми...» й «Трактат про душу...», де пропагувалися ці ідеї.

К. Сакович належав до найбільш знаних письменників-полемістів другої чверті XVII ст. Його полемічні твори, зокрема такий твір, як «Перспектива...», викликали помітний резонанс у православному, уніатському й католицькому таборах. У цих творах, попри конфесійну заангажованість автора, простежується звернення до ренесансних ідей, намагання «раціоналізувати» релігійне життя, зробити священнослужителів більш освіченими й культурними.

Незважаючи на помітну роль К. Саковича в культурному й релігійному житті України першої половини XVII ст., його діяльність і творчість недостатньо вивчена. Обумовлено це, зокрема, тим, що К. Сакович двічі змінював конфесійну приналежність – спочатку перейшов із православного табору в табір адептів унії, а потім, покинувши уніатів, став католиком. Такі переходи можна розглядати як своєрідний вияв ренесансного вільнодумства й «надконфесійності». Однак для багатьох українських дослідників К. Сакович виявився «зрадником». Це й зумовило дистанціювання від вивчення його діяльності й творчості. Передусім залишаються

інтелектуала, який намагався утвердити ренесансну культуру на українських землях;

– доведено, що філософським підґрунтям для твору К. Саковича «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» стали ідеї ренесансного гуманізму, зокрема в ренесансному дусі був представлений образ головного героя, а також інтерпретована проблема життя й смерті;

– розкрито ренесансні ідеї в полемічних творах К. Саковича, які знайшли вияв у критиці релігійного консерватизму, в пропаганді «раціоналістичного» підходу до релігійних питань;

уточнено:

– тезу щодо позитивного сприйняття К. Саковичем ідей гуманізму мислителів доби Відродження, намагання ним наблизити українську культуру до західної, піднести її філософський рівень;

– розуміння того, що використання К. Саковичем ідей аристотелізму стало новаторством у тогочасній українській культурі;

– думку, що конфесійні переходи К. Саковича зумовлювалися не лише кон'юнктурними моментами, але й також моментами ідейними;

отримали подальший розвиток:

– положення, що ренесансні ідеї на українських землях переважно поширювали діячі, які здобували освіту у вищих школах Польщі та Західної Європи;

– теза про те, що релігійний консерватизм у першій половині XVII ст. був притаманний як православним, так і прихильникам унії в Україні;

– твердження, що К. Сакович спричинив сплеск полеміки у таборі православних, adeptів унії та католиків України в другій чверті XVII ст.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає у тому, що в дисертаційній роботі проаналізовано рецепцію ренесансних ідей у релігійно-філософських поглядах К. Саковича. Результати дослідження можуть бути використані для створення більш повної картини щодо поширення ренесансних ідей в Україні та участі українських діячів у гуманістичному дискурсі Європи.

Практичне значення. Враховуючи означену новизну нашої роботи, а також реалізацію усіх поставлених завдань, результати виконаного дослідження можуть бути використані в розробці лекцій,

семінарських занять, питань для наукових конференцій. Одержані результати можуть слугувати також для подальшого дослідження розвитку ренесансних ідей у творчості українських письменників XVI – XVII ст., для поглиблення історико-релігійних і філософських знань та їхнього поширення на українських теренах.

Апробація основних положень і результатів дослідження. Основні ідеї та окремі положення дисертаційної роботи викладено у доповідях на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: Дні науки Національного університету «Острозька академія», м. Острог (19 березня 2015 р.); VIII Міжнародній науковій конференції «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур», м. Острог (24-25 квітня 2015 р.); XI Міжнародній науковій конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє», м. Київ (12 червня 2015 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину», м. Одеса (15-16 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті», м. Львів (23-24 жовтня 2015 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Проблеми культурної ідентичності в системі сучасного діалогу культури», м. Острог (20-21 травня 2016 р.);

Публікації. Результати дослідження викладені у 10 публікаціях, з них – 6 статей у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, в т. ч. 2 – у наукометричних наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 217 найменувань. Обсяг основного тексту роботи становить 155 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** окреслиться актуальність обраної теми, визначиться мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, хронологічні рамки, вказано методологічну базу та теоретичну основу дослідження, його теоретичне та практичне значення, наводяться дані про апробацію отриманих результатів, вмотивовується структура дослідження.

У першому розділі «Життя, творчість й ренесансні погляди К. Саковича як об'єкт наукового дослідження» висвітлено вивчення релігійно-філософських поглядів та життєвого шляху К. Саковича науковцями, а також здійснено огляд джерельної бази дослідження.

У підрозділі 1.1 «Осмилення проблем життя й творчості К. Саковича у наукових студіях» з'ясовано ступінь висвітлення теми у науковій літературі.

К. Сакович відіграв помітну роль у культурних і релігійних рухах на українських землях в першій половині XVII ст. Однак життя й творчість цього письменника, культурно-освітнього діяча, філософа та богослова на сьогодні є недостатньо вивченою. Якщо праці деяких православних письменників-полемістів (Герасима й Мелетія Смотрицьких, Стефана й Лаврентія Зизаніїв, Христофора Філалета, Івана Вишенського, Петра Могили та інших) упродовж останніх років були об'єктом наукових студій, то цього не скажеш про К. Саковича, особливо про його польськомовний доробок. Останній досі, фактично, залишаються «terra incognita» для сучасного наукового середовища. Така дослідницька прогалина виникла, передусім, через суперечливі ідеологічні оцінки, конфесійну заангажованість дослідників, а також через неоднозначну богословську наповненість полемічної прози К. Саковича.

Дослідження, які стосуються життя й творчого спадку К. Саковича, можна поділити на кілька груп: роботи, які розглядають проблему зародження ренесансних ідей в Україні; праці, присвячені діяльності братств та його членів, що зробили вагомий внесок у становлення ренесансного гуманізму в українському культурному просторі; дослідження, де предметом є філософські ідеї мислителя та його релігійна й культурно-просвітницька діяльність; роботи, що стосуються полемічного письменства.

Перша група наукових праць, а саме праці таких науковців, як В. Литвинов, Б. Кравців, В. Нічик, М. Стратій, І. Паславський та інші, є найбільш значною, оскільки дослідники української філософії й літератури неодноразово торкалися у своїх публікаціях вивчення питань зародження і розвитку гуманізму часів Відродження в Україні, розглядаючи твори найвідоміших ренесансних авторів кінця XV – першої половини XVII ст.

Другу групу праць, що мають стосунок до висвітлення життя й творчості К. Саковича, становлять роботи про братський рух на українських землях в XVI – XVII ст.

Такі дослідники, як С. Голубев, К. Харламович, І. Флеров, А. Панков, стверджували, що братства, здебільшого, мали релігійне спрямування. М. Коялович переконував, що їхнім осередком були цехові організації ремісників XV-XVI ст. Є. Мединський пов'язував братства з чеськими таборитами. Український дослідник Я. Ісаєвич у книзі «Братства та їх роль у розвитку української культури XV-XVII ст.», доводить, що поява братств пов'язана з третім станом, який почав формуватися на українських землях і ставив за мету захист прав та культурну самоідентичність народу. Діяльність міщанських братств як релігійних інституцій розглядається у фундаментальному виданні «Історія релігії в Україні», а також у працях Ф. Дорофєєва, І. Майданюк, В. Нічик, Я. Ісаєвича тощо.

Третю групу становлять праці, автори яких досліджують життя й релігійно-філософську та просвітницьку діяльність К. Саковича, а також філософські ідеї в його творах. Це такі автори, як А. Бичко та Б. Бичко, І. Курас, В. Нічик, Г. Грабович, В. Колосова, О. Рарицький, С. Сухарєва. Г. Грабович, розглядаючи ренесансні мотиви в українській літературі та філософії, стверджував, що К. Сакович був одним з перших мислителів, які долучилися до справи утвердження аристотелівської концепції в українській філософській думці.

Над вивченням життя й діяльності К. Саковича працювали деякі дослідники, зокрема А. Бичко, Б. Бичко, Макарій (Булгаков) та І. Курас. Релігійну діяльність К. Саковича в дубенський період детально досліджено в працях С. Горіна.

Четверту групу становить література, в якій розглядається полеміка між прихильниками Тут заслуговують на увагу роботи С. Горіна, Б. Гудзяка, М. Довбищенка, В. Земи, В. Литвинова, І. Паславського, Л. Тимошенка, В. Шевченка, М. Шкрібляка.

Загалом у наукових працях проводиться думка, що в творчому спадку К. Саковича античні та ренесансні погляди є тими підвалинами, на яких вибудовується його уявлення про людину, її цінність, сенс життя, смерть та безсмертя. Основними питаннями в філософії К. Саковича, на думку сучасних вчених, були питання проблеми людини, її самопізнання, досягнення щастя. Також у творах мислителя знайшли відображення питання, пов'язані з

трактуванням розуміння душі, проблеми релігійності й конфесійного вибору.

Проте дослідження релігійних і філософських поглядів К. Саковича не є достатніми. Науковці, як правило, мало звертали уваги на польськомовні полемічні твори цього автора. Хоча останні займають помітне місце в спадщині мислителя, пояснюють його ідейну еволюцію, свідчать, що К. Сакович намагався пропагувати трансформовані ренесансні погляди в середовищі адептів православ'я, критикуючи їхній консерватизм.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» охарактеризовано джерела, які були використані при написанні роботи.

Загалом для вивчення ренесансних поглядів К. Саковича існує достатня джерельна база. Це передусім його філософські праці «Аристотелівські проблеми...» й «Трактат про душу...», в яких він пропагував ренесансну версію аристотелізму, відстоюючи цінність філософії та апелюючи до античного спадку.

Найбільш знаним твором К. Саковича є віршований панегірик «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного», в котрому автор, як і ренесансні мислителі, звертався до античного спадку. Там же він проводив ренесансне розуміння питань сенсу людського життя, смерті й безсмертя.

До творчого спадку К. Саковича належать полемічні твори, написані ним в уніатський і католицький періоди діяльності. Уніатський період був не дуже плідним у творчості К. Саковича. Ним був написаний твір «Старий календар» (1640 р.) та передмова до твору «Desidorosus» (1625 р.). Основна ідея твору К. Саковича «Старий календар» – абсурдність конфлікту навколо греко-руського (юліанського) та нового католицького (григоріанського) календарів.

Католицький період у творчості К. Саковича є найбільш плідним, хоча досліджений мало. В той час була опублікована низка його полемічних творів, а саме: «Київський схизматичський собор...» (1641), «Перспектива...» (1642), «Окуляри для старого календаря...» (1644), «Оскар, або Молот, щоб розбити схизматичний камінь...» При цьому чимало напрацювань, які оприлюднив мислитель у зазначених творах, були зроблені ще в уніатський період.

Попри те, що для полемічних творів мислителя була притаманна певна конфесійна заангажованість, в них знайшли відображення погляди, що мали ренесансну основу. К. Сакович у них виступав проти

релігійного невігластва, за те, щоб підняти культуру православного й уніатського духовенства, їхню освіченість. «Перспектива...» викликала полеміку в православному й уніатському таборах. Відомою відповіддю на цей твір, став полемічний твір «Ліфос, або Камінь...», до появи якого мав стосунок київський митрополит П. Могила.

У другому розділі «Ренесансні ідеї у творі К. Саковича «Вірші на жалісний погреб зацного рыцера Петра Конашевича-Сагайдачного, гетмана войска его королевской милости запорожского» розглянуто діяльність К. Саковича як представника ренесансного гуманізму та відображення ренесансних ідей у даному творі.

У підрозділі 2.1 «К. Сакович як ренесансний мислитель» розглянуто К. Саковича в контексті ренесансної культури.

У поглядах К. Саковича чітко простежуються ренесансні ідеї, які він не змінює і відстоює до кінця свого життя. Мислитель був прихильником раціоналістично-гуманістичного руху, долучився до справи поширення в українському шкільництві прогресивних європейських ідей. К. Сакович був поборником освіти, дотримувався погляду, що саме виховання й набуті знання з різних галузей науки удосконалюють людину.

Все це дає підстави вести мову про К. Саковича як про яскравого представника ренесансного гуманізму в Україні першої половини XVII ст. Після себе він залишив низку творів, у яких проповідувалися ренесансні ідеї. Передусім це твори філософського характеру («Аристотелівські проблеми...», «Трактат про душу...»), а також «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного». Певні ренесансні ідеї знайшли відображення і в його полемічних творах.

У своїй діяльності К. Сакович намагався керуватися ідеями ренесансного гуманізму. Це зумовлювало його «війну» з православними та уніатськими консерваторами, а також певне ігнорування значення конфесійної приналежності й, відповідно, конфесійні переходи мислителя.

Підрозділ 2.2 «Рецепція античного спадку у «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного», аналізує даний твір та простежує використання автором ренесансних ідей.

У «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» простежується наслідування автором філософсько-естетичних поглядів Платона, Сократа, Аристотеля, Демокріта, Епікура, Сенеки. Антична спадщина відіграла вагомий роль у процесі розробки мислителем гуманістичної проблематики, а саме: сенсу людського буття, самопізнання, ідеалу людської особистості. К. Сакович, дотримуючись античної в своїй основі ідеї самопізнання, ідеалу самодостатньої особистості, утверджує на ґрунті української культури сутнісні елементи еллінської практичної філософії. Мислитель у зазначеному творі визначив для себе Античність та Ренесанс культурними пріоритетами.

Утверджуючи ренесансні ідеї в українській філософії, К. Сакович сповідував ідеал людини як індивіда, самостійної особистості, яка віддано служить «правді Божій»; патріота своєї вітчизни, яка добровільно присвячує життя для свого народу. Формування такого розуміння людини у мислителя відбулося під впливом філософської думки європейського Ренесансу, античних філософів, світоглядних ідей мислителів Київської Русі.

У підрозділі 2.3 «Ренесансне розуміння проблеми смерті й безсмертя» на основі «Віршів на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» висвітлено, як К. Сакович інтерпретує проблему смерті та безсмертя, використовуючи ренесансні мотиви.

Основна частина тексту «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» – роздуми про життя і смерть, сенс людського буття, що є властивим для багатьох творів такого типу першої половини XVII ст. Тоді відбувалося формування ренесансного індивідуалізму, який орієнтував людину на досягнення досконалості. Цю досконалість, або праведність, можна було досягнути не тільки аскетичним способом життя, відгородившись від цього світу, а й суспільно значущою діяльністю. У творі спостерігаємо поєднання ренесансного розуміння безсмертя, яке досягається за допомогою славетних справ із розумінням християнським. Для того, щоб досягти безсмертя, потрібно віднайти свій шлях служіння Богові й вітчизні, не втрачати лицарських чеснот, здобути славу. Діяння гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, вважає К. Сакович, є взірцевими і гідними для наслідування нащадками.

Третій розділ «Філософські погляди К. Саковича на природу людини та її душі» присвячений розгляду філософських праць

мислителя «Аристотелівські проблеми...» і «Трактат про душу...».

У підрозділі 3.1 «Аристотелівські проблеми...» як твір ренесансного аристотелізму», відзначено, що у філософській праці «Аристотелівські проблеми...» К. Сакович виклав передові на той час ідеї, звертаючи увагу на тілесну природу людини. Твір належить до кращих зразків ренесансного аристотелізму. У ньому автор виклав бачення людської природи, спираючись на філософські ідеї Аристотеля, а також на свій безпосередній досвід.

К. Сакович зробив поворот до аристотелівського трактування людської сутності, сформувавши стійкий інтерес до антропоцентричного вчення Стагірита. Останнє сприймалося ним як джерело для збагачення антропоцентричної теорії, що сформувалася в ренесансну епоху.

У підрозділі 3.2 «Відображення ренесансних ідей у «Трактаті про душу...» проаналізовано відображення ренесансних ідей у даному творі.

У «Трактаті про душу...» К. Сакович висвітлює основні проблеми, які були в центрі тогочасних філософських й богословських дискусій щодо людської душі: про її сутність, роди, властивості, локалізацію, місцеперебування після смерті тіла. Трактуючи сутність душі, мислитель намагався синтезувати основні закони природознавства й аристотелізму.

Якщо в «Аристотелівських проблемах...» при розгляді питань людини і душі, їхнього співвідношення говориться переважно про особливості функціонування тіла людини, то в «Трактаті про душу...» йдеться про те, що душа є об'єднанням матеріальних та психічних явищ. Вона постає як самоіснуюча субстанція, яка є безсмертною. Наводяться ідеї Платона про те, що душа може діяти й існувати без фізичної оболонки, тобто тіла. Однак К. Сакович поєднує платонівські ідеї з аристотелівським баченням душі як тілесної форми, здатної до життя.

Від античних уявлень про душу К. Сакович запозичив аристотелівське розуміння душі, як форми органічного тіла, і платонівське – як самосутності. Подібно до античних мислителів, К. Сакович стверджував, що душа безсмертна, розумна, розміщується у всьому тілі, пов'язана з ним субстанційно і відповідає за життєдіяльність кожного людського органу.

У четвертому розділі «Релігійно-філософські погляди в полемічних творах К. Саковича» увага зосереджена на релігійно-філософські поглядах К. Саковича, висвітлених у його полемічних творах.

У підрозділі 4.1 «Основні ідеї в полемічних творах К. Саковича уніатського періоду», розглядаються основні ідеї його полемічних творів, опублікованих і написаних мислителем при переході його в унію.

В уніатський період К. Сакович намагався пропагувати своєрідне ренесансне «просвітлення», що виражалося в захисті ним григоріанського календаря та критиці різноманітних «абсурдів», які характеризували православну і уніатську обрядовість.

В цей період, ним був написаний твір «Старий календар» (1640 р.) та передмова до твору «Desidorosus» (1625 р.). Основна ідея твору К. Саковича «Старий календар» – абсурдність конфлікту навколо греко-руського (юліанського) та нового католицького (григоріанського) календарів.

У творах К. Саковича вказаного періоду помітні західні впливи. Погляди мислителя викликали несприйняття з боку православних консерваторів, котрі орієнтувалися на святоотцівську традицію. Тому по-своєму логічним видається перехід мислителя з табору православних у табір уніатів, а потім – римо-католиків. Окрім суто кон'юнктурних мотивів, якими керувався К. Сакович, спрацювали й мотиви ідейного плану. Для К. Саковича уніати з їх прозахідною культурною орієнтацією, не кажучи вже про римо-католиків, були більш близькими, ніж православні традиціоналісти.

Підрозділ 4.2 «Критика релігійного консерватизму в полемічних творах католицького періоду» аналізуються твори та ідеї в католицький період творчості мислителя.

Католицький період у творчості К. Саковича є найбільш плідним. У той час була опублікована низка його полемічних творів, які критично висвітлювали проблеми в тогочасному релігійному житті. Твори цього періоду наступні: «Київський схизматицький собор...» (1641), «Перспектива...» (1642), «Окуляри для старого календаря...» (1644), «Оскар, або Молот, щоб розбити схизматичний камінь...». Чимало напрацювань, які оприлюднив мислитель у зазначених творах, були зроблені ще в уніатський період.

Із творів К. Саковича католицького періоду зрозуміло, наскільки глибоко він переймався проблемою конфесійної консервативності як православних, так й уніатів. Розпочавши з розгляду проблеми календаря, він завершує критикою консервативності в церковному житті, яка, на його думку, шкодить не тільки самій Церкві, а й українському народові.

Автор постає критиком православних та уніатів, відображаючи широке коло найгостріших тогочасних проблем, що, зокрема, знайшло відображення в його відомому творі, як «Перспектива...»

Для К. Саковича болючими були питання становища духовенства, їхньої освіти, соціального забезпечення, протекціонізму магнатів у справах призначення священників.

Відстоюючи ідею єдності християн, К. Сакович вважав, що між католиками та православними існує майже цілковита узгодженість в догматичній сфері, близькими вони є і в сфері обрядовій. А відмінність полягає лише у двох позиціях: у питанні про сходження Святого Духа та примат Папи Римського.

Незважаючи на гоніння, переслідування, погрози К. Сакович не зрікся своїх суджень, а на дії опонентів відповідав полемічними творами. Його праці були настільки своєчасними, що викликали значний резонанс.

ВИСНОВКИ

У дослідженні обґрунтовано світоглядно-релігійні засади творчості українського філософа-гуманіста К. Саковича, проаналізовано проблему рецепції ренесансних ідей у головних філософських творах мислителя. Висновки дисертаційної роботи можуть бути викладені таким чином:

1. К. Сакович сформувався як ренесансний мислитель, що знайшло відображення в його художніх, філософських та полемічних творах. Він мав можливість ознайомитися з творами ренесансних і античних авторів, сприйняти їхні ідеї. Філософські твори К. Саковича показують, що він засвоїв ренесансну версію аристотелізму, а поетичний твір «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного...» – що мислитель при інтерпретації смисложитєвих проблем звертався до творів античних авторів, зокрема Луція Аннея Сенеки.

К. Сакович, долучившись до братського руху, пропагував ренесансні ідеї на посаді ректора Києво-Братської Богоявленської школи. Це він також робив, коли перейшов до адептів унії й став дубенським архимандритом. По-своєму логічним видається його перехід з табору православних у табір уніатів, а згодом – до римокатоликів. Окрім чисто кон'юнктурних мотивів, якими керувався К. Сакович, спрацювали тут також мотиви ідейного плану. Для нього уніати з їх прозахідною культурною орієнтацією були більш близькими, ніж православні консерватори.

Ренесансне «просвітлення», яке намагався нести К. Сакович, було актуальним та революційним для того часу. Це спричинило спочатку неприязнь, а згодом і вороже ставлення до нього як з боку православних, так і уніатів. Але таке «просвітлення» було потрібне для розвитку української культури, долучення її до загальноєвропейських процесів, до чого й прагнув мислитель.

К. Саковича був яскравим представником Ренесансу в Україні. Його праці, сфокусувавши найгостріші проблеми того часу, викликали значний резонанс. Він належав до людей, які прагнули бути незалежними, вільними в своїх судженнях, що далеко не завжди сприймалося його сучасниками.

2. Знаним поетичним твором К. Саковича є «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного», в якому автор звертається до історичного минулого українського народу, описуючи діяльність відомого козацького гетьмана. У «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» автор використовує античну естетику та розвиває панегіричні традиції в українській літературі, зосереджує увагу читачів на достойних вчинках гетьмана, його заслугах перед вітчизною. Образ П. Конашевича-Сагайдачного представлений у дусі ренесансного титанізму. Це – герой, що здійснив низку важливих вчинків, які вплинули на хід історії. Він належить до видатних державних мужів, які скеровують народ на доленосні дії. Відповідно, пам'ять про нього має зберегтися у віках.

У «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» спостерігаємо також позитивне трактування філософії, що відрізняло К. Саковича від багатьох тогочасних українських авторів, які знаходячись на позиціях консерватизму, вважали філософію «чужою» для православ'я мудрістю. К. Сакович звертається до поглядів античних авторів, передусім це стосується

Сенеки. І саме через призму цих поглядів здійснював інтерпретацію смисложиттєвих проблем.

3. Однією з центральних проблем у «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» є проблема життя й смерті. Вона трактується не в середньовічному релігійному дусі, де земне життя не має особливої ціни і є лише підготовкою до життя потойбічного. Підхід К. Саковича до цієї проблеми можна вважати ренесансним. Автор роздумує про сенс земного життя, зазначає, що людське буття швидкоплинне й час невблаганний для усіх смертних. Однак людина своїми благородними й героїчними діями може залишитися в пам'яті нащадків. Завдячуючи цьому вона й стає «безсмертною». Таким і постає у «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» головний герой. Він, зокрема, прославився своїми військовими походами, участю в Хотинській битві 1621 р., відновленням православної ієрархії на українських землях. За це співвітчизники не повинні його забути. Тим самим він «обезсмертноється». Цьому ж «обезсмертненню» сприяють і «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного»

4. Однією з праць, укладених К. Саковичем, де він пропагує інтерпретований у ренесансному дусі аристотелізм, є робота «Аристотелівські проблеми...» У ній мислитель розглядає питання природи людини. Подібно до гуманістів Відродження, представляє людину як самоцінність. У праці простежується ренесансна переорієнтація від богопізнання на пізнання людської природи. Наслідуючи Аристотеля, К. Сакович говорить про людину як про мікрокосм, що є стислим відтворенням макрокосму, підносить людський розум, пізнання людиною зовнішнього світу. Також він, цінуючи освіченість вище ніж побожність, наполягає на необхідності будівництва шкіл.

Мислитель звертає увагу на тілесність людини. У «Аристотелівських проблемах...» він, йдучи за Стагіритом, детально розглядає життєдіяльність людського організму, його основні регулятивні механізми, взаємозв'язок усіх органів. Порушення цього взаємозв'язку, на його думку, веде до хвороб і смерті.

Пізнання людиною самої себе автор підпорядковує не завданню піднесення до Бога, а потребам земного життя людини. На думку К. Саковича, найглибшою мудрістю є пізнання людиною самої себе. На основі самопізнання вихована й освічена людина опанує

не лише своє тіло, а й емоції, мислення, наміри, вчинки, поведінку, ставлення до інших людей, формує свій характер, визначає рід своєї діяльності, свою долю і місце у світі.

К. Сакович постає як прихильник освіти й самоосвіти, глибокий шанувальник науки і постійного вдосконалення. Саме знання, вважає він, дає можливість вільно орієнтуватися у світі. Мислитель схвально ставиться до світських наук і мудрості, широко використовує твори античних філософів, письменників та істориків.

5. У своїх поглядах, зокрема на людину, її сутність, творчі, розумові здібності, К. Сакович апелює до ідей ренесансного гуманізму, часто переорієнтовує увагу з божественного, небесного на людське, земне життя.

Людина у філософії К. Саковича постає як найвища цінність, творець власної долі. Це, зокрема, простежується в укладеному ним «Трактаті про душу...», де в центрі уваги поставлено проблему сутності людської душі. Мислитель схиляється до аристотелівського розуміння цієї проблеми, часто керуючись природничо-науковими даними. Він визначає душу як актуальний стан організації фізичного тіла, що має здатність до життя, форму природного тіла, що підлягає змінам і може мати різні якості. Щоправда, К. Сакович, віддаючи данину платонізму в її християнській інтерпретації, все ж сприймав душу як безсмертну, самодостатню сутність, здатну жити й без тіла.

Загалом К. Сакович спрямовував свою діяльність на розвиток гуманістичних традицій і загальне піднесення рівня філософської думки в Україні. Виступаючи за розвиток освіти й науки, він, на відміну від багатьох інших діячів братського руху, не висловлював негативних зауважень на адресу філософії, а, навпаки, намагався піднести філософський рівень української культури. На думку К. Саковича, людина за своєю природою наділена палким прагненням до знання. Достоїнство й гідність людини автор пов'язує вже не стільки з набожністю, скільки з освіченістю, вихованням, прищепленням навичок доброчесності. Освіта – основа гідних людських вчинків, участі в державних і громадських справах.

6. Релігійно-філософські погляди К. Саковича представлені у його полемічних творах, де він демонструє прихильність до західних культурних цінностей ренесансного зразка. Ці погляди почасти пов'язані з конфесійними пошуками мислителя. Його полемічну творчість варто розділити на два періоди: уніатський

і католицький. Полемічні твори мислителя викликали помітний резонанс, спровокували жваву полеміку в другій чверті XVII ст.

У творах уніатського, а пізніше й католицького періодів К. Сакович, розглядаючи релігійні проблеми в тогочасній Україні, акцентував увагу на проблемі календарної реформи. Вважав, що прихильники унійної церкви, а також православні мали б прийняти, як і римо-католики, григоріанський календар. Ці твори свідчать, що письменник-полеміст зазнав західних, передусім ренесансних, впливів. Його погляди викликали несприйняття з боку православних консерваторів, які орієнтувалися на святоотцівську традицію.

7. У творах католицького періоду К. Сакович акцентував увагу на консервативності православних і уніатів. К. Сакович, розглядаючи широке коло тогочасних проблем церковного життя в Україні, постає критиком прихильників цих конфесій. Він вказував на порушення ними канонів, зумовлених як невіглаством, так і негативними вчинками священнослужителів. Важливим матеріалом для творів цього періоду слугувала особиста обізнаність автора зі станом справ у православних та уніатів, з їхньою церковною літературою. К. Сакович вважав, що консерватизм одних і других шкодить не лише Церкві, а й українському народові.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Войтов Б. І. Ідея громадянського служіння та проблеми смерті й безсмертя у творі Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*, 2015. №18. С. 124-128.
2. Войтов Б. І. «Промови...» Касіяна Саковича, як приклад ренесансного ораторського мистецтва ». *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2017. №16 С. 16-18.
3. Войтов Б. І. Ренесансне розуміння проблеми людини у творі Касіяна Саковича «Аристотелеві проблеми». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*, 2016. №19 С. 105-110.

4. Войтов Б. І. Ренесансне розуміння проблеми природи душі у творі Касіяна Саковича «Трактат про душу, написаний велебним отцем Касіяном Саковичем, ченцем грецької релігії». *Релігія та соціум. Міжнародний часопис*. Чернівці, 2016. №3-4 (23-24). С. 233-240.

5. Войтов Б. І. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича «Aristoteles problemata, albo Pytania o przuodzeniu czlowieczym» («Аристотелеві проблеми, або Питання про природу людини») та «Traktat o duszy» (Трактат про душу). *Гілея науковий вісник*. Київ, 2019. Вип. 145 (6) С. 25-30.

6. Войтов Б. І. Твір «Перспектива...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. *Гілея науковий вісник*. Київ, 2019. Вип. 141 (2). С. 23-27.

Статті у наукових виданнях, матеріали та тези конференцій

7. Войтов Б. І. Античні мотиви у творі Касіяна Саковича «Вірші...». «Чинники розвитку суспільних наук у XXI столітті»: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 2015. С. 9-11.

8. Войтов Б. І. Вплив античного спадку на творчість Касіяна Саковича. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 64-66.

9. Войтов Б. І. Проблема смерті й безсмертя та їх ренесансне розуміння у творі Касіяна Саковича «Вірші...». *Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодні, майбутнє: результати XI міжнародної конференції: збірник наукових праць*. Київ, 2015. С. 8-12.

10. Войтов Б. І. Рецепція античного спадку у творі Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного». *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief*. Decemder #4, 2015. С. 16-20.

АНОТАЦІЇ

Войтов Б. І. Рецепція ренесансних ідей у релігійно-філософських поглядах Касіяна Саковича. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступення кандидата філософських наук за спеціалізацією 09.00.01 – Релігієзнавство / Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2020.

Аналізується розвиток ренесансних ідей на теренах України та їх засвоєння і використання українськими суспільними діячами. Показано різні аспекти прояву ренесансних ідей у творчості К. Саковича.

У дисертаційній роботі вперше повністю опрацьовано творчий спадок К. Саковича, а також детально досліджено рецепцію ренесансних ідей його релігійно-філософських поглядів. Уточнено тезу щодо позитивного сприйняття К. Саковичем ідей гуманізму та мислителів доби Відродження, намагання наблизити українську культуру до західної, піднести її філософський рівень.

У роботі досліджено чинники, що привели до формування К. Саковича як ренесансного мислителя; розглянуто відображення ренесансних ідей у творі «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного»; з'ясовано переосмислення в душі ренесансного гуманізму релігійного розуміння проблеми життя і смерті у «Віршах на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного»; висвітлено особливості філософствування і трактування релігійних питань у творі «Аристотелівські проблеми...»; показано специфіку інтерпретації релігійних ідей у «Трактаті про душу...»; розглянуто ренесансні ідеї у полемічних творах К. Саковича та їхній вплив на українську культуру; проаналізовано критику релігійного консерватизму в полемічних творах К. Саковича.

Ключові слова: антична філософія, ренесанс, унія, православний консерватизм, братський рух, аристотелізм, полемічна література.

Voitov B. I. – Adoption of the Renaissance ideas in the religious and philosophical viewpoint of Kasiiian Sakovych. – A manuscript

This dissertation is to acquire a scientific degree (PhD) majoring in Religious studies (speciality code 09.00.01) in the National university of Ostroh academy, in Ostroh, 2020.

The purpose of the study is to analyse the development of Renaissance ideas in Ukraine, the adoption and adaptation thereof by Ukrainian social activists. A plethora of aspects of Renaissance ideas in Kasiian Sakovych's works are depicted within the thesis.

It has been stated that the Renaissance played a crucial role in the development of religious and philosophical opinions of Ukrainian notionalists and the socio-cultural progress of Ukraine; in the works and thoughts of K. Sakovych as well.

Although the impact of the Renaissance on the Sakovych's creations and the depictions of thereof has not been investigated properly among scholars. The study of this issue brings about the comprehension of the influence of the Renaissance on the socio-cultural development of Ukraine. These attempts will give a possibility not solely to analyse the characteristic features of religious and philosophical vectors of thoughts in Ukraine, but to understand how much influence (both direct and indirect) did Renaissance have on the Ukrainian culture and mentality; on the K. Sakovych's artistic creativity.

The dissertation scrupulously examines Sakovych's oeuvre in order to demonstrate how the Renaissance ideas were adopted in his religious and philosophical views; provides the evidence of Kasiian Sakovych's positive attitude towards humanism and Renaissance ideas and his struggles to integrate Ukrainian and European culture and stimulate the progress of philosophy in Ukraine.

Additionally, the factors that led to shaping the Sakovych's mind in Renaissance context are shown in the paper; the depiction of Renaissance ideas in the "Poems for mourning funeral of the noble knight Petro Konashevych Sahaidachny" is analysed; a rethinking of the religious understanding of life and death in the spirit of Renaissance humanism in the poem is examined; features of philosophizing and interpretation of religious issues in the work «Aristotelian Problems ...» are covered; the specific interpretation of religious ideas in the «Treatise on the soul ...» is shown; the Renaissance ideas in K. Sakovich's polemical works and their influence on Ukrainian culture are examined; the critique of religious conservatism in Sakovich's polemical works is analyzed.

Keywords: Classical philosophy, Renaissance, Uniate Church, orthodox conservatism, orthodox brotherhood movement, Aristotelianism, polemical literature.

Підписано до друку 11.03.2020.

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 10–20.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП видавець Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38096) 649 20 20, e-mail: 35800@ukr.net.